

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Городиська В. В.

ВСТУП

Сучасна педагогіка побудована на азах філософії, культури, мистецтва, в рамках якої відбувається вивчення та становлення дитини, її творчого розвитку та ціннісних орієнтирів. Розкриття творчого потенціалу дитини-дошкільника є складним процесом і потребує різноманітних підходів. Одним із основних трактувань педагогів і психологів є те, що творче начало, творчі здібності та обдарування, закладені кожній дитині природою. Саме тому з дошкільного віку педагогам слід прагнути до пошуку творчих талантів, дбати про їх розвиток. Формуючи творчу особистість дошкільника педагогів-вихователю слід розкрити не лише їх колосальні можливості, а й відкрити феномени здібностей, а саме розвивати соціальні якості, мотиваційні стимули, індивідуальний та творчий потенціал.

Прояв творчої особистості можливий з різних царин: фізичних та психічних можливостей, соціальної та інтелектуальної компетентностей, музичних та художніх обдарувань тощо. Усі вони характеризують дитину-дошкільника, перебуваючи на стадії становлення, розвитку та її формування, що дає можливість визначити творче покликання та спрямованість особистості. Важливим є продукт творчої праці дитини.

У сучасних наукових психолого-педагогічних дослідженнях виділено певні ознаки творчої спрямованості дітей. Її характеризують: *особистісні якості* через розвиток індивідуальних та характерологічних особливостей, психічних процесів, творчих умінь (за дослідженнями С. О. Сисоєвої); *розумова активність*, самостійне набуття знань з конкретної творчої діяльності; *емоційна оцінка та самооцінка* створеного продукту (за дослідженнями Н. О. Ветлугіної, А. Б. Щербо); *оригінальність суджень і дій; пошукова і дослідницька активність, здатність до творення нових конструктивних ідей, вияв власної ініціативи у творчості, її реалізація у формі інтелектуального або творчого продукту* (за дослідженнями І. П. Волкова, В. О. Моляко¹);

¹ Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности. *Обдарована дитина*. Київ, 2002. № 4. С. 12–20.

спроможність порівнювати та аналізувати творчі продукти діяльності, використовувати набуті знання у нетрадиційних умовах (за дослідженнями І. П. Волкова, І. Я. Лернера, В. О. Моляко).

Нині науковці займаються пошуком шляхів оптимізації процесу творчого самовираження та творчої самореалізації дошкільників. Їх симбіоз проявляється у щоденній мистецько-творчій, креативній діяльності у закладі дошкільної освіти. Окремо проблема творчої самореалізації старших дошкільників не віднайшла вичерпного пояснення в науковій літературі, що зумовило вибір теми наукового дослідження.

1. Сутність і зміст творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі

Розкриття змісту поняття «творча самореалізація» неможливий без усвідомлення сутності категорій «творчість», «творча діяльність», «творча особистість» та «самореалізація». Творчість як особистий феномен є предметом вивчення багатьох наук, зокрема філософії, педагогіки, психології.

Філософські основи вивчення означеної проблеми представлені в працях Арістотеля, Ю. Борева, І. Волощука, П. Гуревича, Г. Єрмаша й ін. Психологічні основи формування творчості розглядаються у працях Л. Виготського, І. Волкова, В. Давидова, І. Калошиної, О. Леонтьєва, В. Моляко, Я. Пономарьова, Б. Теплова, П. Якобсона, В. Ямницького й ін. У педагогічній науці проблема розвитку творчості викладається в працях А. Богущ, А. Брушлінського, Н. Ветлугіної, Н. Гавриш, Т. Комарової, Б. Ліхачова, Н. Луцан, О. Матюшкіна, Е. Рапацевича, Н. Сакуліної, В. Сухомлинського, К. Ушинського, А. Шибицької та ін.

Оскільки поняття творчості є міждисциплінарним, то коротко розглянемо його трактування представниками різних наук. Так, у філософії виділяють принаймні два підходи до визначення творчості. *Перший* з них в своїй основі має на увазі, діяльність, у процесі якої творяться духовні та матеріальні цінності. Відповідно, що за такого підходу суб'єктом творчості виступає людина чи суспільство, а її внутрішньою стороною виступає діяльність людини чи групи людей, їх активність, пізнання тощо. *Другий підхід* природу творчості тлумачить у широкому смислі, наділяючи творчим потенціалом не тільки живу, але й неживу природу. Відтак за такого підходу під творчістю розуміється об'єктивний розвиток природи. Тому філософія розглядає творчість як діяльність у процесі якої твориться щось якісно нове, те, чого раніше ніколи не було².

² Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. К. : Вікар, 2008. С. 483–484.

У психологічній літературі натрапляємо на низку відмінних між собою підходів до трактування поняття творчості. Наприклад, Л. Виготський розглядав творчість як створення нового. С. Рубінштейн загалом погоджуючись з попереднім твердженням, деталізував його³. У його розумінні творчість – це діяльність, під час якої твориться щось нове, оригінальне, що згодом входить в історію не лише творця, а й науки, техніки, мистецтва тощо.

У психологічному словнику за редакцією О. Петровського творчість розглядається як психологічний процес творення нового, сукупність властивостей особистості, що забезпечують її включеність у цей процес. Тобто творчість передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюється продукт, що вирізняється новизною, оригінальністю, унікальністю⁴. Творчість розглядається і як форма пізнання дійсності. Причому, у результаті такого пізнання відбувається не копіювання дійсності, а відтворення її через призму суб'єктивного ставлення особистості до її явищ, через аналіз цінності цих явищ для життєдіяльності. Творчість визначається і як здатність людської свідомості та практичної діяльності до перетворення наявного й творення нового, що відповідає потребам освоєння і перетворення дійсності, інтересам прогресу суспільного розвитку⁵.

Дослідник Я. Пономарьов розглядає творчість як механізм розвитку, як взаємодію, що стимулює розвиток. Процес творчості він розділяє на низку взаємопов'язаних етапів: усвідомлення проблеми, розв'язання проблеми, перевірка розв'язання. На думку вченого, існує принципова подібність між етапами становлення в онтогенезі такої здібності, як уміння діяти у внутрішньому плані (внутрішній області) і етапами, що характеризують процес вирішення творчого завдання. Критерієм творчого акту Я. Пономарьов вважає рівневий перехід. Тобто потреба в нових знаннях виникає на вищому структурному рівні організації творчої діяльності, а засоби задоволення цієї потреби утворюючись ще на нижчих структурних рівнях, виступають інструментами процесу, що відбувається на вищому рівні, що призводить до виникнення нового знання⁶.

У межах теорії розвитку творчої особистості, основоположником якої є Г. Альтшуллер, розглядаються різні підходи до розуміння

³ Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 94.

⁴ Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1985. С. 351–352.

⁵ Ibid. С. 352.

⁶ Пономарев Я. А. Психология творчества. Москва : Педагогика, 1976. С. 107.

поняття «творчість». Якщо автор цієї теорії був переконаний, що здатність до творчості – це норма людського буття, то В. Вільчек переконаний, що це особливий вид праці, а О. Назаров впевнений, що це процес пошуку особистістю можливостей гармонійного розв'язання об'єктивних та суб'єктивних суперечностей, що є внутрішньо мотивованим⁷.

У педагогічному словнику С. Гончаренка творчість визначається як «продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення⁸. Співзвучною з його поглядами є думка Е. Рапацевича: творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових, оригінальних та більш досконалих матеріальних та духовних цінностей, які володіють об'єктивною чи суб'єктивною значущістю. Відповідно до характеру діяльності розрізняють творчість наукову (продукування нового знання, яке володіє перевагою у порівнянні з попереднім); художню (створення нових художніх творів); технічну (розробка нових технологій та технічних пристроїв); педагогічну (розробка нового змісту, методів, принципів, форм, педагогічних систем) тощо⁹.

Творча діяльність, на переконання Е. Рапацевича, – це діяльність, в якій творчість як домінуючий компонент входить у структуру або її мети, або способів реалізації. За результатом творча діяльність характеризується отриманням нової, раніше невідомої якості; за способом (структурою) реалізації – вона неповторна на своєму шляху до результату (неповторність виступає або як створення принципово нового способу, або як неповторна комбінація відомих прийомів дії, або як відома комбінація невідомих прийомів); за значенням – творча діяльність виступає безпосереднім двигуном прогресу, який визначає якісно різні його ступені¹⁰.

На думку вчених, важливою особливістю творчої діяльності є внутрішнє збагачення суб'єкта діяльності (Н. Батищева, І. Калошна, О. Леонт'єв, М. Поддяков, Я. Пономар'єв, В. Ямницький та ін.). Зокрема, О. Леонт'єв підкреслював, що творча особистість формується в творчій діяльності, сама змінюється, вдосконалюється, розвивається паралельно з ускладненням, удосконаленням діяльності. Прагнення людини до максимально повного прояву та розвитку своїх

⁷ Назаров О. Виховуємо творчу особистість. *Рідна школа*. 2000. № 4. С. 74.

⁸ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 326.

⁹ Педагогика : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. Минск : «Соврем. Слово», 2005. С. 571.

¹⁰ Педагогика : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. Минск : «Соврем. Слово», 2005. С. 565.

особистісних можливостей, потреба в самовираженні стимулюють прояв творчої активності. Як відомо, формування й розвиток творчої особистості залежить від багатьох умов, однією з яких є рівень сформованості творчої активності. Творча активність – це вища форма прояву активності, що також є характеристикою творчості. Творча активність властива кожному індивіду, але ступінь її прояву залежить від навколишнього світу та психологічної структури особистості.

Отже, творчість є особистісним проявом людини у будь-якому виді діяльності, оскільки важливе місце в цій діяльності займають змістоутворюючі мотиви, що спонукають до діяльності; реалізоване діяльністю ставлення людини до дійсності, її світогляд, переконання, інтереси, що здобули для неї суб'єктивну цінність (значимість); значеннєві установки та регульовані ними вчинки особистості.

Термін «творча діяльність» нерозривно пов'язаний з поняттям творчої особистості, до трактування якого у психолого-педагогічній думці існує декілька підходів. Зокрема, сучасні педагоги Г. Балл, І. Бех, М. Вайновська, І. Волощук, І. Зязюн, С. Максименко, А. Матюшкіна, В. Моляко, В. Павленко, К. Платонов, В. Рибалка, С. Сисоєва, С. Уфімцева та інші приділяють велику увагу його визначенню.

Так, дослідник В. Павленко вважає, що творча особистість – це «особистість, яка в процесі впливу зовнішніх факторів (зокрема педагогічних) набула необхідних для актуалізації власного творчого потенціалу додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють досягненню високих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності й забезпечують самореалізацію особистості у суспільстві»¹¹.

І. Волощук переконана, що творчою особистістю є індивід, «який внаслідок наявності специфічних психічних характеристик спроможний розв'язувати творчі задачі доступного рівня складності і прагне знаходити творчі розв'язки тривіальних задач у повсякденній діяльності», що часто називають творчим ставленням до праці¹².

Провівши аналіз наукових досліджень, С. Уфімцева встановила, що творча особистість – «це багатоаспектне, багаторівневе поняття, підґрунтям якого є філософські, соціологічні та психолого-педагогічні категорії, і яке доцільно розглядати як полі функціональне особистісне утворення; як феномен прояву унікальності, індивідуальності,

¹¹ Павленко В. В. Креативність : сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка* : наук.-метод. журнал / академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. С. 125.

¹² Волощук І. С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості. Київ : Педагогічна думка, 1998. С. 50.

неповторності; як проекцію власної системи творчих поглядів на навколишнє середовище, творчого вдосконалення його і себе в ньому»¹³.

М. Вайновська під творчою особистістю розуміє: «прояв внутрішньої унікальності людини, її неповторності, індивідуальності, винятковості, володіння вмінням творити саму себе, сприймати себе такою як є, володіння здатністю до самореалізації, готовністю до самоуправління як власного перетворювача зовнішніх вимог у контрольовану рівновагу внутрішнього світу, до накопичення досвіду індивідуальної поведінки та вміння усувати протиріччя між внутрішнім і зовнішнім світом суб'єкта»¹⁴.

Дослідниця вважає, що творча особистість – це особистість, якій характерні як нестандартне вирішення простих завдань, так і реалізація унікальних потенцій індивіда в певній галузі; людина, якій притаманні певні якості такі, як рішучість, вміння не зупинятись на досягнутому, сміливість мислення, вміння бачити за межами того, що бачать її сучасники і, що бачили попередники»¹⁵.

Відтак стає очевидним, що підходи до поняття «творча особистість» у сучасних вітчизняних педагогів є різними. Зокрема, О. Павленко пов'язує її розвиток насамперед із зовнішніми чинниками, С. Уфімцева, Р. Вайнола, І. Волощук – внутрішніми тощо. На наше переконання, для ефективного формування творчої особистості важливим є гармонійне поєднання внутрішніх та зовнішніх чинників: задатків для її розвитку та зовнішніх спонук.

З огляду на предмет нашого дослідження, а саме вікову категорію, якій воно присвячене (старший дошкільний вік), проаналізуємо погляди науковців на поняття дитячої творчості.

Так, Н. Ветлугіна відзначає, що дитяча творчість характеризується педагогічною та суспільною цінністю. У творчому процесі дитина демонструє своє розуміння світу, своє ставлення до нього, що дає змогу педагогові розкрити психічні особливості дитини: характер мислення, особливості сприймання, рівень творчих здібностей та інтересів, рівень володіння навичками й уміннями. Суспільна значущість дитячої творчої діяльності полягає в розвитку особистості дитини, її творчих

¹³ Уфімцева С. Формуємо творчу особистість. *Дошкільне виховання*. 2005. № 48. С. 19.

¹⁴ Вайновська М. К. Теоретико-методичні підходи до формування творчої особистості. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошук*: зб. наук. пр. / Ін-т педагогічної і психологічної професійної освіти АПН України; Запорізький обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти. Київ-Запоріжжя, 2002. Вип. 22. С. 8.

¹⁵ Ibid. С. 9.

потенцій. Вчена підкреслює значення творчої діяльності дітей: «У своїй творчості дитина активно відкриває щось нове для себе, а для оточуючих – нове про себе»¹⁶.

Відомий психолог Л. Виготський акцентував, що творчість дитини відрізняється від творчості дорослої людини, це творчість «зовсім особливого порядку», вона не спрямована на створення об'єктивних цінностей і «потрібна скоріше для самої дитини, ніж для оточуючих. ... Як дитяча гра, вона (творчість – наше пояснення) цілюща й поживна, але не зовні, а всередині самого організму»¹⁷.

Дослідники підкреслюють, що для дошкільників у розвитку творчості більш значущим є емоційно забарвлений процес створення продукту, ніж сам продукт. Під час виконання творчих завдань у дитини виникає необхідність самостійно комбінувати свої враження, створювати та знаходити нові варіативні розв'язки, широко використовувати свій минулий досвід.

Поділяємо думку науковців про те, що творчість є нормою розвитку дитини у дошкільні роки, яка може виявитись або так і залишитись у прихованому вигляді. Вважаємо, що акцентування на розвитку творчості у дітей в освітньому процесі закладу дошкільної освіти:

- сприяє виробленню вмінь розв'язувати поставлені задачі;
- вчить орієнтуватися в нових умовах;
- допомагає переборювати труднощі;
- стимулює розвиток інтересів до діяльності, оскільки, як правило пов'язана з відкриттям нового, знаходженням чогось раніше не відомого.

Безперечно, що сама творча особистість при наявності творчих досягнень, почуває себе більш розкутою, цікавою, вільною. І це дійсно так, тому що творчий «капітал» особистості дозволяє їй заслужено претендувати на авторитетність серед інших дітей і створює внутрішні умови для більш яскравої презентації свого «Я».

Вважаємо, що творчість особистості виявляється у присутності цілого ряду специфічних ознак, а саме у:

- високій зацікавленості, відданості якійсь одній діяльності;
- неординарних підходах до вирішення питань та проблем;
- незвичайності суджень;
- усвідомленому інтересі до творчості;
- умінні реалізувати свої творчі можливості;

¹⁶ Художественное творчество и ребенок : монография / под ред. Н. А. Ветлугиной. Москва : Педагогика, 1972. С. 34.

¹⁷ Виготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психолог. Очерк: Книга для учителя. Москва : Просвещение. 1991. С. 30.

- успішній адаптації до мінливих умов праці і вимог життя;
- легкості створення свого індивідуального стилю діяльності;
- здатності до самовдосконалення.

Аналіз наукових розвідок з філософії, психології, педагогіки дозволив нам виявити існуючі різноаспектні трактування понять «самовираження», «самореалізація», «творча самореалізація»; встановити, що сьогодні людині надається новий статус – людини незалежної, з високим творчим потенціалом, яка перш за все має сподіватись на власні сили, розум, енергію.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови самовираження визначається як «...дія за значенням самовиражатися. Самовиражатися – розкривати своє «Я», свою індивідуальність; виявляти (переважно у художній творчості, в художньому образі) свої думки, настрої, переконання»¹⁸, а самореалізація – це «реалізація свого творчого людського потенціалу»¹⁹.

Значимо, що такі науковці, як К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл ототожнюють поняття «самовираження» з поняттям «самореалізація». Самовираження як складний особистісний механізм вчені пояснюють через самореалізацію, – як основну, вроджену потребу особистості, тобто провідну вищу особистісну потребу (А. Маслоу). Здатність до самореалізації, з одного боку, пов'язана з упевненістю у собі, а з другого – зі здатністю презентувати себе соціуму (ступінь оволодіння соціальними навичками). С. Рубінштейн, В. Мясіщев відзначають, що особистість не лише відображає зовнішній світ, але й певним чином до нього ставиться. Своє ставлення вона виражає не лише у вигляді окремих почуттів, вчинків, слів, міміки та жестів, але пред'являє світу власне «Я», свою особистість із більшим або меншим ступенем оригінальності, свободи та виразності. Особистість самовиражається в своїх домаганнях. Згідно з концепцією Д. Узнадзе, особистість об'єктивує себе в діяльності, спілкуванні, саме у власній об'єктивації особистість певним чином самовиражається²⁰. Самореалізація, на думку науковця, є результатом активності розвиненої особистості, що є можливою лише на основі «здатності бути особистістю»²¹, а самовираження виявляється як активність суб'єкта, спрямована на самореалізацію, однак така, що не досягає бажаного результату, коли

¹⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. : В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. С. 1287.

¹⁹ Ibid. С. 1298.

²⁰ Узнадзе Д. Н. Общая психология / под ред. И. В. Имедадзе. Москва : Смысл, СПб. : Питер, 2004. С. 186–187.

²¹ Ibid. С. 188–189.

потреба трансляції себе виявляється недостатньо підкріплена відповідними здібностями. Інколи самовираження розглядається як форма компенсації суб'єктивної невдачі в самореалізації²².

Декілька рівнів аналізу самореалізації виокремлює Д. Леонтьєв: філософський (більш загальний); соціологічний (у рамках конкретної соціально-історичної епохи); психологічний, де об'єктом дослідження є самореалізація як потреба, як діяльність (творча) і як результат цієї діяльності. Науковець зауважує, що в основі прагнення до самореалізації лежить не завжди усвідомлюване приховане прагнення до безсмертя, що може людиною розумітись як прагнення реалізувати набуті знання, поліпшити умови життя людства, передати свої знання та набутий досвід іншим людям. Отже, самореалізацію вчений пов'язує з конкретними потребами визначеного рівня – з потребою у творчості, у соціально-перетворювальній діяльності та інше.

На думку К. Абульханової-Славської потреба у самовираженні з'являється ще в дошкільному віці і потребує особливої уваги на ранніх етапах її формування. Самовираження пов'язане з образом власного «Я», самопізнанням своїх здібностей, співвідношенням їх зі своїми потребами. Можливість повного гармонійного збігу самовираження та самореалізації цілковито залежить від сформованості власного «Я» (з погляду цілісності), та від особистісної готовності організувати, забезпечувати, створювати всі зовнішні умови самореалізації. Вони є необхідною передумовою для того, щоб самовираження та самореалізація адекватно (для особистості) поєднувалися, сполучалися в усіх аспектах (часовому, ціннісному, дієвому). Науковець зауважує, що в процесі формування свого «Я» у дитини виникає потреба у самовираженні, в апробації своїх можливостей, що за умови підтвердження правильності власного способу дій дає їй можливість бути впевненою в собі, в своїй діяльності. Ми поділяємо думку вченої, що «ставлення «Я» особистості до світу – це цілісний засіб її самовираження в житті з властивими їй особливостями цього самовираження та самореалізації»²³. К. Абульханова-Славська доводить, що адекватна самооцінка особистості має не менш важливе значення для визначення життєвої позиції, ніж активна реалізація цієї позиції. Ставлення до себе має містити потребу самопізнання, яке починається з пізнання своїх можливостей, здібностей. Нерозвинутий образ самого себе, нездатність до рефлексії приводять людину до стану «внутрішнього глухого кута».

²² Узнадзе Д. Н. Общая психология / под ред. И. В. Имедадзе. Москва : Смысл, СПб. : Питер, 2004. С. 189–190.

²³ Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. С. 101–102.

«Потреба в самовираженні, як причина активності, може бути різною... Адекватність самовираження людини безпосередньо втілюється в її почутті власної гідності»²⁴.

На думку вченої, самовираження є конкретною формою активності особистості, потреба в якій може переходити у прихований її внутрішній світ, за умови нереалізованості, першопричиною якої є неприйняття оточуючими, що потім спричиняє формування певних комплексів. Тому дослідниця наголошує на важливості створити для дитини вже в дошкільному віці необхідні умови для самовираження і самореалізації, що сприятиме її оптимальному розвитку та формуванню адекватної самооцінки²⁵.

Дослідник Д. Узнадзе розробив таку типологію самовираження:

– людина виражає все, що насправді відчуває, не відчуваючи жодних перешкод; робить це бурхливо, експансивно, нібито «виплескує» всю себе;

– людина має докласти вольових зусиль для зовнішнього вираження, нібито подолати невидиму перешкоду, щоб перейти з внутрішнього світу до зовнішнього;

– людина поводиться протилежним чином у однакових ситуаціях та схожим у різних (парадоксальний тип);

– людина завжди залишається у внутрішньому світі, зовнішню лише «притосовуючись» до ситуації, «враховуючи» її²⁶.

Як бачимо, для розкриття неповторної індивідуальності, талантів, здібностей особистості, необхідно створити сприятливі умови, в яких воля, свобода, новизна, можливість вибору, будуть сприяти її позитивному самовиявленню та творчій самореалізації. Філософську сутність процесу самореалізації особистості можна сформулювати у наступних положеннях:

– самореалізація особистості це єдиний процес, що забезпечує включення особистості до розташованих вище систем природи та суспільства за ієрархією;

– механізмом самореалізації виступає діяльність, але не кожний акт діяльності є самореалізацією, а тільки той, що відповідає внутрішнім тенденціям розвитку особистості;

– пізнання особистістю власних сутнісних сил (самопізнання) необхідне тому, що знаючи їх, можна спричинити позитивні наслідки і досягти бажаної мети, заощаджуючи час, зусилля та ресурси²⁷.

²⁴ Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. С. 97–98.

²⁵ Ibid. С. 98.

²⁶ Узнадзе Д. Н. Общая психология / под ред. И. В. Имедадзе. Москва : Смысл, СПб. : Питер, 2004. С. 108.

Таким чином, проблема самореалізації посідає вагоме місце в системі потреб особистості та виступає для неї необхідним життєвим процесом, оскільки орієнтація людини в світі і прагнення досягти певної мети співвідносяться з цінностями, що належать особистості.

Проблема психологічних механізмів самореалізації особистості досліджується і постійно актуалізується вченими різних галузей психології. Вивчення цих механізмів знайшло відображення у роботах А. Маслоу, в яких поняття «самореалізація», окрім того, що є синонімом поняття «самовираження», ще й є синонімом поняття «самоактуалізація», що означає стійкі позитивні особистісні зміни, реалізацію її творчого потенціалу. На думку вченого, усі творчі люди не просто включені в якусь справу, вони внутрішньо віддані цій справі, розглядаючи її як своє покликання. Це – процес, у якому творче «Я» реалізує себе.

У роботі А. Маслоу «Мотивація і особистість» роз'яснюється, що самоактуалізація – це бажання людини самовідбутися, тобто стати тим, ким вона може бути; використання самою людиною талантів, здібностей, можливостей тощо. Досягнення людини повинні оцінюватись не в порівнянні з досягненнями інших людей, а за критерієм повноти використання своїх потенційних можливостей, за рівнем ототожнення понять «праця» і «радість». Вчений визначає низку сутнісних характеристик самореалізації особистості:

– по-перше, вона є живим та безкорисливим переживанням, у процесі якого «Я» індивіда реалізує самого себе;

– по-друге, це безперервний процес самовдосконалення шляхом вибору, якому притаманні напруження волі, подолання страху тощо;

– по-третє, вона являє собою дії, узгоджені з «внутрішнім» голосом, що передбачає відповідальність особистості за їх наслідки перед собою, сім'єю та суспільством. За А. Маслоу, доміняючою творчої діяльності є спрямованість на самоактуалізацію. Саме вона становить плідний ґрунт для формування інтересів, нахилів, здібностей, позитивних сторін «Я-концепції», і головне, – самовідкриття, самовдосконалення особистості як сенсу життя. Самоактуалізація – це реалізація себе в діяльності, у відносинах з людьми, на вибраному життєвому шляху, – вказує К. Роджерс. Цей стан вчений називає поняттям «повноцінно функціонуюча людина». На його думку, педагог повинен розкрити та активізувати творчі сили людини на шляху до визначеної мети, а не виконувати все за неї. Не нав'язувати готових рішень, а стимулювати її власні сили на розвиток та саморозвиток, які ніколи не мають меж²⁸.

²⁷ Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрющенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. К. : Вікар, 2008. С. 486.

²⁸ Ibid. С. 489.

На думку К. Абульханової-Славської, самореалізація є важливою складовою стратегії життєвого шляху людини, яка формується як життєва мета особистості. Вона є засобом досягнення поставленої мети – найвищою, найважливішою потребою людини у самовираженні та самоствердженні і, водночас, індикатором, умовою та складовою частиною на етапі соціального самоздійснення особистості; станом самовираження, яке міцно пов'язане з самопізнанням, самооцінкою здібностей, співвідношенням їх із потребами людини. Справжнім суб'єктом життя, відзначає К. Абульханова-Славська, стає та особистість, яка здатна організувати свій життєвий шлях, направляючи його на досягнення головних цінностей, на вирішення завдань самовираження. При цьому активність особистості одночасно включає три відношення: до себе, до оточуючих та інших до себе²⁹. Самореалізація можлива лише тоді, коли в людини є сильний русійний мотив для особистісного росту.

У сучасній науці розробляється ідея про те, що самореалізація внутрішнього творчого потенціалу здійснюється шляхом розв'язання гострих суперечностей між «Я-ідеалом» і «Я-реальністю», тобто за умов інтеграції внутрішніх психічних механізмів (мотивації, саморегуляції, аутотренінгу, вольових зусиль, творчого натхнення) і зовнішніх, підкріплюючих, засобів зі сторони вчителів, батьків, засобів масової інформації. Вчені доводять, що самореалізація можлива у будь-якій діяльності (майстрування меблів, проектування будівель, приготування їжі, виготовлення прикрас, написання художніх творів, виховання дітей тощо), де присутній творчий стрижень. Саме у творчості відбувається формування людини і саме через творчість стає можливим вияв її неповторної індивідуальності.

Отже, підходи до проблеми самореалізації особистості у вітчизняній психології тісно пов'язані з аналізом творчого потенціалу особистості, у зв'язку з чим фактори її самореалізації ототожнюють з факторами творчої діяльності. Головним у них є мотиваційно-потребнісна структура особистості. Так, психологи стверджують, що творча самореалізація залежить від мотиваційної сфери особистості, від її спрямованості на творчість.

Динаміку «самостей» у процесі розвитку особистості пропонує Д. О. Леонтьєв, вважаючи, що їхні розходження мають мотиваційний характер поведінки: самовираження (прагнення до прояву своїх якостей і здібностей у будь-якій сфері життєдіяльності); самоствердження (прагнення до соціального визнання); самореалізація (предметна реальність соціально значимого внеску як прагнення

²⁹ Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. С. 37.

здійснити, реалізувати себе в соціумі); саморозвиток (прагнення до цілеспрямованого розширення і збагачення своїх можливостей); самоактуалізація (прагнення до актуалізації латентних, резервних, прихованих можливостей і ресурсів). Так, у старшому дошкільному віці лише намічається тенденція формування прагнення до самореалізації.

Отже, творча самореалізація – це усвідомлення і співвідношення зовнішніх впливів та вимог з комплексом внутрішніх умов особистості: «хочу», «можу», «маю», «потрібно», в яких творча готовність і бажання, передусім, належать до здатності «робити себе» через і за допомогою спілкування й активної діяльності, котрі виступають як вияв самосвідомості в цілепокладанні, самовдосконаленні та саморегуляції». Важливою умовою самореалізації особистості є створення атмосфери розкутості, емоційного задоволення, в якій діти знаходять радість творчості та інтелектуальних відкриттів.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що роль творчої самореалізації у психолого-педагогічному процесі обґрунтовується рядом важливих положень. По-перше, творчість сприяє виробленню вмінь розв'язувати нестандартні завдання, орієнтуватися в нових умовах, переборювати труднощі; по-друге, вона збуджує і стимулює розвиток інтересу до діяльності, оскільки завжди зв'язана з відкриттям нового, знаходженням чогось раніше не відомого.

2. Вікові особливості розвитку творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку

Вивчаючи питання вікових особливостей розвитку творчої самореалізації старших дошкільників, ми ознайомились з науковими працями відомих фізіологів (Б. Г. Ананьев, П. К. Анохін, О. М. Бернштейн та ін.) та психологів (Л. С. Виготський, В. П. Зінченко, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін та ін.). Наукові розробки вказаних дослідників стосуються питань саморегуляції особистості та «Я-концепції», основних якісних психічних новоутворень, базисних характеристик особистісного розвитку старшого дошкільника. Коротко охарактеризуємо їх.

Загальновідомим є виокремлення у психологічній науці трьох сфер особистісного становлення: діяльність, спілкування та самосвідомість. При цьому під самосвідомістю розуміється процес «...усвідомлення людиною самої себе як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків, дій, їх мотивів і мети, свого ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе»³⁰.

³⁰ Професійна освіта. Словник / укл. С. І. Гончаренко та ін.; за ред Н. Г. Ничкало. К. : Вища школа, 2000. С 306.

За дослідженнями О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, початок становлення і розвитку елементарних форм самосвідомості припадає на ранній вік, а у старшому дошкільному віці про самосвідомість вчені говорять як про якісне психічне новоутворення.

Серед проявів самосвідомості вчені виокремлюють саморегуляцію особистістю своєї поведінки, під якою фізіологи розуміють управління власними психологічними і фізіологічними станами, вчинками, поведінкою³¹. Як стверджує О. О. Крилов: «Передумови до саморегуляції закладені вже у самій природі людини, вони існують як задатки, які з розвитком людини, з формуванням її особистісних якостей виступають підґрунтям здатності до самореалізації»³².

Серед основних факторів, від яких залежить ефективність саморегуляції, вчені називають зовнішні обставини, соціальні умови, оточення, вік особистості, те, як особистість характеризує себе відносно інших. Як відомо, самосвідомість дитини трьох років розвинена так, що вона вже може виокремити себе з оточуючого світу, може вже контролювати і регулювати свої дії. А у старшому дошкільному віці у дитини з'являються регульовальна й планувальна мовленнєві функції, за допомогою яких дитина може регулювати своє мовлення та поведінку.

Життєдіяльність дитини, як цілісна система, що включає життєву мету, засоби її реалізації, цінності та ідеали втілюється у творчому перетворенні об'єктивних життєвих чинників, та змінює певним чином і духовний світ дитини. Тобто суб'єктивна сторона сприйняття життєвих перепитів для дитини дошкільного віку є предметом пізнання, що відповідно викликає певні переживання і трансформується у її світовідчуття³³.

У процесі розвитку дошкільник змінює своє ставлення до навколишнього світу і до себе, при цьому змінюється його свідомість та самосвідомість, зміни яких в свою чергу зумовлені тим, як він виокремлює себе з навколишнього світу, як з ним співвідноситься.

Як довела у своїх дослідженнях М. І. Лісіна, у процесі спілкування дошкільника з дорослими та однолітками у нього відбувається становлення своєрідного внутрішнього світу, формується образ «Я», що стає більш-менш стійким особистісним утворенням³⁴.

³¹ Психологія / под ред. А. А.Крылова. Москва : Проспект, 1999. С. 306.

³² Ibid. С 283.

³³ Кононко О. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 7.

³⁴ Лисина М. И. Сильвестру А. И. Психология самопознания у дошкольника. Кишенев, 1983. 110 с.

Саме тому, як зазначає О. Л. Кононко: «Внутрішній світ для дошкільника набуває не лише якісно нового суб'єктивного забарвлення, а й перетворюється на важливий регулятор життєдіяльності: вдаючись до дій, навіть молодші дошкільники зважають на свої уміння, можливості, досвід попередніх успіхів та невдач, типові оцінки авторитетних дорослих»³⁵.

Власне це є свідченням сформованості у дошкільників певних реалістичних уявлень про себе. Цьому сприяють – інформація надбана в результаті індивідуального досвіду, а також оцінки, які отримав дошкільник у спілкуванні з іншими. Наявність у дитини дошкільного віку самосвідомості і саморегуляції засвідчує про формування у нього елементарних форм «Я-концепції». «Я-Концепція» – це узагальнене уявлення про саму себе, система настанов відносно власної особистості. «Я-концепція» – це «теорія самого себе»³⁶.

Як зазначає О. О. Крилов: «Я-концепція – це відносно стійка, більш-менш усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, на основі яких він вибудовує свою взаємодію з іншими людьми і формує ставлення до себе самого. Це цілісний, не позбавлений суперечностей образ власного «Я»³⁷.

Отже, з дотично викладених позицій можна стверджувати, що Я-концепція, образ «Я» є регулятором усіх процесів, пов'язаних із словом «само»: самосвідомість, саморегуляція, самоактуалізація, самопрезентація, самоставлення, самоствердження, самопізнання, самовираження.

Самопрезентацію ми розуміємо як процес взаємодії особистості з іншими людьми у процесі спілкування (спільної діяльності), під час якої особистість презентує себе, тобто «подає себе» (виявляє свої знання, вміння і та ін.) таким чином, щоб привернути до себе увагу, викликати інтерес до своєї особистості. Самоактуалізація розглядається як прагнення людини до якомога повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей³⁸. Як відомо, самоактуалізація можлива у старшому шкільному та дорослому віці.

Самопізнання і самоствердження – невід'ємні складові процесу становлення дошкільника як соціальної істоти, як особистості, що виникають під впливом оцінних ставлень до зростаючої особистості,

³⁵ Кононко О. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 7.

³⁶ Психологія / под ред. А. А. Крылова. Москва : Проспект, 1999. С. 243.

³⁷ Ibid. С. 387.

³⁸ Професійна освіта. Словник / укл. С. І. Гончаренко та ін.; за ред Н. Г. Ничкало. К. : Вища школа, 2000. С. 329.

містить можливість виникнення в неї самоставлення, тобто «внутрішнього погляду» на себе як на об'єкт пізнання і переживання³⁹.

Виявляючи певне ставлення до дошкільника, зазначає О. Л. Кононко, дорослі допомагають йому зорієнтуватись у тому, ким він є для оточуючих, побачити себе збоку, озброюють його оцінними еталонами, мірками, знаннями про навколишній світ. Тим самим вони безпосередньо впливають на формування високої або низької самооцінки, викликають у дитини переживання, пов'язані з можливими діями з боку оточуючих людей⁴⁰.

Психологічну структуру самоставлення становлять емоційно-когнітивні утворення, їх своєрідний комплекс, який виникає внаслідок накладання емоції особистості на предмет, що пізнається нею. У самоставленні дошкільника емоційний компонент виступає провідним, характеризує міру інтересу, силу бажань, виражається у поведінці. Тобто можна говорити про те, що переживання особистості виступають рушійною силою її розвитку⁴¹. Внутрішнє самоставлення особистості, що виникає в системі конкретних взаємин з дорослими й однолітками, поступово перетворюється на певні вольові якості, уподобання, смаки, моральні звички, на певний стиль внутрішнього життя. Останній з віком суттєво змінюється, набуває нового якісного змісту. Стиль внутрішнього життя пов'язаний з розвитком рефлексивних рис особистості, які, формуючись, відіграють визначальну роль у її становленні. Рефлексивні риси, за І. Д. Бехом, виникають внаслідок пізнання дошкільником самого себе та самоставлення і ґрунтуються на комунікативних властивостях, освоєних правилах взаємин у групі. Характерно, що «образ-Я», хоча не завжди усвідомлюється у повному обсязі та змісті, реально визначає діяльність і поведінку дитини дошкільного віку⁴².

Поділяємо думку О. Л. Кононко, яка твердить, що «становлення нової особистісної структури, в якій власне «Я» проектується на різноманітні форми діяльності, має важливі наслідки для подальшого розвитку дитини. Сфера досягнень, зливаючись із сферою ставлення до себе, сприяє появі дитячої самолюбності – могутнього стимулу до

³⁹ Бех І. Д. Категорія становлення в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3 (16). С. 9–21.

⁴⁰ Кононко О. Л. Самосвідомість у житті дошкільника: зб. Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти. Рівне, 2004. С. 7.

⁴¹ *Ibid.* С. 6–10.

⁴² Бех І. Д. Категорія становлення в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3 (16). С. 9–21.

саморозвитку і самовдосконалення»⁴³. Самовираження виконує декілька функцій, а саме: терапевтичну; художньо-естетичну, емоційно-експресивну, демонстраційну, комунікативну. Процес самовираження допомагає людині комплексно подати себе і свою діяльність іншим людям і одержати від цього задоволення, пережити ситуацію успіху. Саме це дало підставу медикам стверджувати, що творче самовираження є профілактикою захворювань і стимулом до позитивного настрою, переживанню ситуації успіху. А таким ученим, як М. Є. Бурно і В. Руднев, увести в науковий обіг нове поняття «терапія творчого самовираження».

Процес терапії творчого самовираження може виявлятися у створенні художніх творів; у творчому спілкуванні з природою, літературою, мистецтвом, наукою; творчому колекціонуванні; творчою мандрівкою в минуле; ведення щоденника; творчий пошук одухотвореного в повсякденному бутті (привнесення чогось свого, індивідуального у будь-яку справу).

Як відомо, людська природа, призначення людини на Землі, підсилює думку, що найголовнішою із проблем сучасності є творча особистість з життєвою потребою у перетворенні, у творчому стилі її діяльності. Людська діяльність здатна до вдосконалення, до змін її особистісних якостей.

Творчо самореалізуватись та самовиявитись дитина дошкільного віку може у різних видах діяльності, з-поміж них, пізнавальна (розумова, мовленнєва, навчальна), продуктивна (образотворча, конструктивна, музична, трудова), ігрова діяльність. Однак, як відомо, кожний віковий період життя людини супроводжується провідною діяльністю.

Так, О. М. Леонтьєв визначає провідну діяльність як «діяльність, у зв'язку з розвитком якої відбуваються найважливіші зміни у психіці дитини і в середині якої розвиваються психічні процеси, що готують дитину до нового, вищого ступеня розвитку»⁴⁴.

Психологами (Л. С. Виготським, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв) науково обґрунтовано, що провідним видом діяльності на етапі дошкільного дитинства є гра. Довідкові джерела визначають гру – як «форму вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість світові можливого й розгортається або у вигляді змагання, або ж у вигляді зображення (виконання, репрезентації) якихось

⁴³ Кононко О. Л. Самосвідомість у житті дошкільника : зб. : Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти. Рівне, 2004. С. 8.

⁴⁴ Леонтьєв А. А. Избранные психологические труды : в 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1983. С. 306.

ситуацій, смислів, станів»⁴⁵; «як вид діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі»⁴⁶; «як форму діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення і засвоєння суспільного досвіду...»⁴⁷.

Відомий психолог Д. Б. Ельконін визначає гру як діяльність, в якій формується і вдосконалюється управління поведінкою. У процесі гри відбувається формування довільної поведінки дитини, її соціалізація, розвиваються і вдосконалюються всі психічні процеси і в тому числі, мовлення. Характерною особливістю гри є її двоплановість. З одного боку, гравець виконує реальну діяльність (мовленнєву, пізнавальну, продуктивну та ін.), здійснення якої потребує виконання дій, пов'язаних з вирішенням конкретних завдань, а з другого боку, ціла низка моментів гри носить умовний характер, що дозволяє дитині відволікатись від реальної ситуації. Саме ця особливість гри як діяльності забезпечує її розвивальний ефект.

Провідним видом діяльності дітей дошкільного віку є «самодіяльна гра» (термінологія Я. О. Парамонової), яка дозволяє дитині реалізувати себе як особистість, тобто самореалізувати і самовиразити себе і своє ставлення до навколишнього.

Отже, гра виконує функції самопрезентації, самовираження і самореалізації дитини. Найповніше здатність до самовираження, до творчої самореалізації, на наш погляд, у дітей старшого дошкільного віку виявляється у творчих іграх, театралізованих іграх, ігрових ситуаціях за змістом казок.

3. Роль педагогічного спілкування у забезпеченні творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку

Дошкільний вік – найважливіший період особистісного становлення людини, на яке великою мірою впливають виховники: батьки та вихователі. Їм під силу створити всі необхідні умови для творчого розвитку дитини, визнавши при цьому її суб'єктність. Адже кожна дитина є носієм індивідуального, особистого (суб'єктного) досвіду. Вона перш за все прагне до розкриття власного потенціалу, даному їй від природи в силу індивідуальної організації, і треба тільки допомогти їй в цьому. Тобто, формування творчої особистості відбувається тоді, коли в центрі уваги є кожна дитина як особистість, зі своєю

⁴⁵ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 73.

⁴⁶ Педагогічний словник / за ред М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка. 2001. С. 121.

⁴⁷ Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1985. С. 121.

самобутністю, унікальністю. Звідси витікає, що одним з головних завдань вихователів дітей дошкільного віку є зрозуміти сутність намірів дитини, закономірності її розвитку, вивчити її внутрішні сили та протиріччя, що виникають у процесі боротьби з собою, а інколи з оточенням, яке інколи не сприяє виявленню та розвитку таланту. З цих завдань випливає необхідність створення педагогічних умов розвитку особистісного потенціалу кожної дитини, зокрема її внутрішніх резервів у становленні власного «Я» суб'єкта.

Виходячи з вище сказаного вважаємо, що однією з найважливіших ролей педагога у просторі дитинства – роль посередника між дітьми й соціумом. Змістом його діяльності є допомога кожній дитині у процесі адаптації до соціуму, компенсація того, що дитина не отримує у соціумі. Звідси головні функції освітньої діяльності дошкільного педагога повинні бути спрямовані на розкриття творчого потенціалу кожної дитини, на створення належних умов для її творчої самореалізації. Але щоб реалізувати ці ідеї в освітній роботі з дітьми, треба, щоб вони були прийняті більшістю педагогів закладу дошкільної освіти, щоб ідея творчої самореалізації кожної дитини з красивої фрази перетворилася насправді в регулятивний механізм організації освітнього процесу.

Вважаємо, що розвиток творчої самореалізації дитини буде повноцінним, якщо орієнтуватися на зону найближчого розвитку, адже кожній дитині потрібен «свій час» для того, щоб розкрити свої здібності. За віком діти можуть бути однакові, але зона найближчого розвитку в кожній дитині буде різною. Тож важливо бачити ту реальну планку, якої досягла дитина сьогодні, і ту максимальну, яка проявиться в найближчому майбутньому. Саме тому варто не поспішати визначати рівні розвитку дітей, диференціювати їх за здібностями, виокремлювати групи дітей «обдарованих» та дітей «із недоліками» на ранніх етапах онтогенезу, а намагатися визначити зону найближчого розвитку кожної дитини, виробляти стосовно неї оптимістичну гіпотезу творчого розвитку, відзначити її творчий потенціал та створювати умови для прояву її творчих здібностей у будь-якій діяльності. Це підтримує живий пізнавальний інтерес дітей, дасть їм змогу знаходити можливі джерела інформації, застосовувати її у власній діяльності й у такий спосіб самореалізовуватися.

Згадаємо атмосферу радості, творчості, добра, що панувала у «школі під блакитним небом», створеній Василем Сухомлинським. Як справедливо стверджує Шалва Амонашвілі, діти не можуть самі створити таку атмосферу, в цьому їм потрібна допомога дорослих. Саме в такій атмосфері відбувається конструктивна взаємодія на засадах співдружності, яка, на думку Василя Сухомлинського, дає

змогу кожній людині йти по шляху самопізнання, самоповаги і самостійного навчання.

Отже, сприятливими для особистісного зростання є такі умови виховання, за яких актуалізується процес творчого саморозвитку дитини, формується її особистісна зрілість. Вихователь має орієнтувати дитину на себе саму, власне Я, усвідомлення своїх чеснот, виявлення своїх творчих здатностей, пошук шляхів для їх прояву та розвитку. Він повинен спрямовувати дитину на самовизначення, об'єктивне оцінювання власних творчих здатностей. Відповідальність за впровадження суб'єкт-суб'єктної взаємодії покладена на дорослих – батьків та педагогів. Від них залежить перебіг такої взаємодії, забезпечення спілкування, яке активізує дитину і дає змогу педагогу відстежувати її творчу самореалізацію, а також своєчасно вносити корективи в освітній процес.

Вважаємо, що процеси творчого саморозкриття, самоактуалізації, самопрояву мають носити характер розумного наставництва з боку педагога. Дитина не в змозі сповна усвідомлювати свій майбутній творчий потенціал, вона лише розуміє власні потреби та бажання. Важливо привчати її самостійно приймати рішення, робити свідомий вибір і нести відповідальність за нього. Слід уникати жорсткої регламентації, натомість надаючи дитині змогу реалізувати власні творчі задуми. Поступово навчаючи дитину діяти за власним вибором, педагог має м'яко скеровувати дитячі задуми та фантазії у напрямі їх творчої самореалізації. Що стосується малюків, то дорослому варто запропонувати їм декілька варіантів діяльності, як-от: малювати, читати, стрибати, ліпити, грати з м'ячем тощо, а кожна дитина має обрати те, що їй цікаво, і спрямувати власні сили і здібності на саморозкриття в обраному полі діяльності. Звісно, дитина перебуває під владою тимчасового бажання, тож обов'язок дорослого – постійно пропонувати різні види творчої діяльності, надаючи дитині змогу зануритися у ту діяльність, у якій дитина може найповніше творчо самореалізуватися. Тож організація освітнього простору у сучасному закладі дошкільної освіти має бути заснована на потребах особистості дитини, розкритті її внутрішніх сил для творчої самореалізації.

Отже, йдеться про створення такого освітнього середовища, яке має стати місцем постійного творчого експериментування, джерелом творчих ігор, спонукати дітей ставити запитання, виявляти ініціативу, творчість, тобто збуджувати пізнавальну активність через надання дитині змоги виявляти самостійність, активність, відповідальність та творчо самореалізуватися.

Таким чином, втілення ідей творчої самореалізації у сучасній теорії і практиці дошкільної освіти можливе за педагогічного спілкування, в якому насамперед розв'язуються такі завдання:

– створення педагогічних умов, за яких дитина відчуває емоційний комфорт у спілкуванні з однолітками та вихователем;

– створення педагогічних умов для активної творчої діяльності у всьому її розмаїтті з урахуванням індивідуальних здібностей кожної дитини;

– забезпечення особистісної значущості вихователя для дитини.

На останньому положенні зупинимося детальніше.

Часто постає запитання: чи не спричинятиме орієнтація на суб'єкт-суб'єктні взаємини штучну постановку дитини в позицію відповідальності, прийняття рішень, які ще не доступні їй? Адже в дошкільному віці саме дорослий виступає для дитини орієнтиром діяльності та поведінки. Протягом дошкільного віку орієнтація на дорослого, прагнення зберегти з ним позитивні стосунки є найбільш стійкою групою мотивів дитячої поведінки. Тож варто враховувати, що в педагогічному процесі закладу дошкільної освіти дитяча і доросла субкультури не лише реально існують, а й взаємодіють. Отже, можна говорити про певний спільний освітній простір дорослої і дитячої субкультур, який і визначає умови для активної творчої діяльності у всьому її розмаїтті.

Для цього важливо актуалізувати проблему спільної творчої діяльності дитини і вихователя. Нагадаємо: в педагогічному процесі закладу дошкільної освіти виокремлюють такі складові, як вільну самостійну діяльність дітей і спільну діяльність дітей і вихователя, що може здійснюватися у двох формах: планових занять та вільної спільної діяльності дорослого і дітей. Саме остання дає великі можливості для творчої самореалізації як вихователя, так і дітей. Адже якщо стосовно самостійної творчої діяльності вихователь виступає як автор розвивального середовища, що живить розвиток дитячої діяльності, а в процесі занять – як наставник, то саме означена форма взаємодії є партнерською у повному розумінні слова.

Так, Н. Я. Михайленко та Н. А. Короткова позначають розглянуті форми взаємодії вихователя і дитини як «позиції поруч, над, разом з дитиною». Науковці обґрунтовують три позиції педагога у взаєминах з дітьми:

– авторитарна («роби, як я»);

– співробітництва («давай зробимо разом»);

– партнерства («давай поміркуємо, як нам зробити»)⁴⁸.

⁴⁸ Михайленко Н. Я., Короткова Н. А. До портрета сучасного дошкільника / Н. Я. Михайленко, Н. А. Короткова. *Дошкільне виховання*. 1993. № 1. С. 27–36.

Однак не можна не звернути уваги на те, що за означеного підходу педагогічний процес обмежується тим, що педагог і вирішує, яку позицію займати, і організовує спільну з дитиною діяльність, і облаштовує розвивальне середовище для її самостійної творчої діяльності. Тобто процес взаємодії все ж таки будується «від дорослого».

Аналіз взаємодії вихователя і дошкільника з огляду на взаємозв'язок функціонально-рольових та особистісних позицій дає підставу стверджувати, що в певний конкретний момент особливості цього зв'язку залежать від міри їх «відображеної суб'єктності» (В. А. Петровський). Пряме навчання характеризується переважанням суб'єктності дорослого над суб'єктивністю дитини; спільна діяльність позначає рівність їх суб'єктності; самостійна творча діяльність дитини ілюструє переважання її суб'єктності над суб'єктивністю педагога.

Отже, вихователь має варіювати суб'єктивну представленість – свою і дитини. Коли традиційна послідовність побудови взаємодії (навчання – спільні дії – самостійна творча діяльність дитини) означає поступове зменшення міри суб'єктності дорослого, то важливо нагадати, що творчий розвиток дитини здійснюється не лише через пряме опанування готових знань і вмінь, а й через розвиток усвідомлення способу досягнення і довільності його побудови й використання. У цьому разі в дитини з'являється «можливість вийти в суб'єктивну позицію», самостійно будувати нові форми взаємодії з довкіллям, підкреслює Н. Химич⁴⁹.

Для формування особистості з високим рівнем творчої самореалізації треба змінити послідовність пред'явлення дитині суб'єктності дорослого: починаючи від рівних суб'єктивностей дорослого і дитини, йти до такої взаємодії, в якій суб'єктивність педагога менша від суб'єктивності вихованця. За такого підходу переважальна суб'єктивність дорослого не заперечується, а частково включається і в перший, і в другий види взаємодії в міру необхідності. Отже, маючи навіть епізодичні незначні знання й уміння, дитина у спільній з вихователем творчій діяльності досягає результату, відчуває емоційне задоволення від успішного виконання справи і згодом прагне повернутися до цієї діяльності, досягти позитивного результату.

Перебування дітей у закладі дошкільної освіти не обмежується лише засвоєнням ними змісту, закладеного в основу занять. Адже освітньою може стати будь-яка ситуація чи епізод, що трапляються з дошкільниками впродовж дня. Окрім того, сучасні підходи в дошкільній освіті надають вагомому значення індивідуально-груповим

⁴⁹ Химич Н. Виховуємо творчих особистостей. *Рідна школа*. 1999. № 12. С. 76.

формам організації пізнавальної діяльності дітей. Тобто реальні умови життя дітей у закладі дошкільної освіти передбачають широкі можливості для творчої самореалізації кожного з них. І педагоги мають використовувати кожен таку можливість сповна. Це потребує від них гнучкості та творчого підходу до планування й організації буття дітей, причому з обов'язковим урахуванням їхніх творчих задатків, потреб, бажань та можливостей.

Налагодження партнерського спілкування з дітьми зумовлено особистістю й майстерністю педагога. Центральним елементом професійної майстерності є педагогічні взаємини педагога з дітьми, які ґрунтуються, за нашими переконаннями, на ключовій категорії – «розуміння», а саме розуміння:

- сенсу власної педагогічної діяльності;
- унікальності та неповторності кожної дитини;
- відмінності впливу на кожну дитину стандартних, єдиних для всіх дітей умов життєдіяльності;
- внутрішнього світу самої дитини.

Відтак, творчо орієнтований освітній процес не можна побудувати лише на основі рівних позицій дорослого та дитини, оскільки він потребує різної міри особистого внеску педагога залежно від можливостей та потреб кожної дитини. Таке педагогічне спілкування замість маніпулювання дитиною дає змогу створювати «сміслові поля цінностей», що забезпечує мотивоване введення її у предметне, діяльнісне й соціальне довкілля, належний рівень суб'єктивності. Воно передбачає не лише зміну позиції педагога, а й зміну позиції дитини стосовно нього, зміну їхніх взаємин.

Освітній процес у ЗДО має орієнтуватися на стимулювання творчості і формування творчої активності дитини, а це можливо при створенні і дотриманні відповідних педагогічних умов. Ми уже наголошували на важливості грамотного керівництва з боку вихователя для забезпечення ефективності процесу розвитку творчої особистості дитини дошкільного віку. Ще раз наголошуючи на цьому зазначимо, що вихователь повинен бути готовий здійснювати дану діяльність цілеспрямовано та цілісно, реалізуючи при цьому різні педагогічні функції, як комунікативна, яка вимагає від нього бути завжди доброзичливим, привітним, користуватися образною мовою, володіти новими методами розвитку творчості дітей, сприяти їхній активності, створювати нове, підтримувати оригінальність дітей, спонукати їх до творчої діяльності. Важливим, на наш погляд, є необхідність пошуку таких дітей у процесі діагностики та застосування об'єктивних методів вивчення творчих здібностей. Вивчення особливостей освітнього

процесу в ЗДО засвідчує, що він змінюється, набирає особистісно-орієнтованого творчого напрямку.

Для ефективної творчої самореалізації старшого дошкільника важливим є дотримання *педагогічних умов*, таких як:

Ми поділяємо думку психолога О. Романенка про те, що «...творча активність виникає у дітей як наслідок впливу сприятливих чинників, які супроводжують її діяльність ще змалку. Саме тоді, коли людина потрапляє у проблемно-конфліктну ситуацію, їй надається можливість змодельовати її хід. Моделювання таких ситуацій вважається одним із способів творчого мислення людини. Оскільки здійснюється за умов пізнавальної активності дитини»⁵⁰.

Переорієнтація освітнього процесу на особистість дитини зумовлює *необхідність такої умови як дотримання дидактичних принципів*: гуманізму, національної спрямованості виховання, наочності і доступності творів мистецтва, співробітництва і співтворчості вихователя і дитини, диференціації навчання, розвиваючого характеру естетичного виховання, поєднання різних форм організації навчання, методів і засобів відповідно до завдань і змісту, єдності навчання і формування творчості дитини. Окреслимо зміст вищезазначених принципів.

Сутність принципу *гуманізації* полягає в здійсненні виховання, що передбачає формування особистості в душі загальнонародських та національних цінностей на засадах любові, поваги й підтримки. Важливим є виховання інтересу до національної культури, що знайшла відображення у народних традиціях, образотворчому мистецтві (живописі, графіці; різноманітних жанрах народного декоративно-прикладного мистецтва тощо). Власне кращі зразки народного та авторського мистецтва сприятимуть плеканню у дітей дошкільного віку почуття національної гідності, активізують їх творчі сили.

Принцип *наочності і доступності* в творчому розвитку особистості передбачає використання доступних сприйманню дітей відповідно до їх віку творів мистецтва: репродукції картин, художників, музичних, літературних, творів, ілюстрацій, демонстрації фільмів, презентацій, творів декоративно-прикладного мистецтва. Адже для того, щоб у дошкільника з'явилося бажання творити, він повинен розуміти сутність засобів, якими користується митець, які може використовувати сам при реалізації творчої задачі.

⁵⁰ Романенко О. Пробудження інтересу до власної особистості. *Обдарована дитина*. 2001. № 1. С. 234.

Принцип *розвиваючого характеру естетичного виховання* досягається через творчу діяльність на заняттях з образотворчого мистецтва, музики, мовлення, через уведення нових видів діяльності⁵¹.

Принцип *диференційного навчання передбачає розвиток нахилів, можливостей та здібностей дошкільнят* передбачає вивчення творчого потенціалу дітей та використання одержаних знань про дитину у процесі творчої діяльності. Починаючи із спостереження за вихованцями у процесі виконання ними творчої роботи можна діагностувати їх творчий потенціал.

Творчий процес вважається складним, але для його здійснення важливо визначати індивідуальні можливості дитини, здібності до конкретного виду роботи. Тут особливим є приділення значної уваги спостереженням за проявом дитиною творчих здібностей⁵².

Врахування особливостей старших дошкільників. Старший дошкільний вік називають вершиною дитинства. Дитина володіє багатьма дитячими якостями (легкодумство, наївність, погляд на дорослого знизу вгору), але вона вже починає втрачати дитячу безпосередність у поведінці. У старшому дошкільному віці основною потребою спілкування стає прагнення дитини до взаємодопомоги та співпереживання з боку дорослого. Позитивне, поважне спілкування сприяє, по-перше, формуванню моральних цінностей, правил поведінки та їх виконання; по-друге, воно вчить дитину бачити себе з боку. Дорослий залишається для нього найголовнішою фігурою, оскільки є джерелом знань. Принцип *поєднання різних форм організації навчання, методів і засобів відповідно до завдань і змісту* характеризується тим, що формування у дітей умінь і навичок образотворчої, музично-пісенної діяльності, має супроводжуватися підбором і використанням вихователями різноманітних форм, методів, прийомів її організації (творчі, сюжетно-рольові ігри, ігрові ситуації, малювання, що супроводжується елементами драматизації, створенням розповідей-малювання, казок, загадок, демонстрації мультфільмів, епізодів пальчикового, настільного, лялькового театрів) що викликає у дітей інтерес, спонукає їх до творчої роботи^{53, 54, 55, 56}.

⁵¹ Прокопчук О., Бордюженко Г. Від творчого вихователя – до творчої дитини. *Дитячий садок*. Київ. Шкільний світ. 2005. № 21–24. С. 2–25.

⁵² Чумічова Р. М. Творча свобода дитини як вияв її внутрішнього світу. *Дошкільне виховання*. 2002. № 6. С. 10–14.

⁵³ Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5–6 років : навч. посіб. Вид. 2–е, переробл. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2007. 64 с.

⁵⁴ Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленевої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Київ : Слово, 2006. С. 38–44.

Принцип *співробітництва і співтворчості вихователя і дитини*. Співробітництво, співтворчість вихователя і дитини сприяє засвоєнню дітьми знань, умінь творити, досягати поставленої мети, одержувати задоволення від створеного, працювати разом і відчувати позитивні емоції від результатів спільної творчої праці, оволодівати досвідом творчої діяльності.

Однією з умов є організація розвиваючого середовища. Наявність сукупності просторів, відкритих для дій дитини, розвитку її активності, що виступає як організований педагогічний простір, заснований на взаємодії і спілкуванні учасників педагогічного процесу, виявленні творчих можливостей дітей, включення їх у діяльну взаємодію та виявлення особливостей образного мислення, образності уяви, прийняття самостійного рішення дитиною для створення чогось нового.

Пошуковий, творчий характер діяльності. Вважаємо, що пошуковий, творчий характер діяльності вихователів і дошкільнят є умовою, що характеризується постійним супроводом та прагненням до пошуку, до досягнення позитивних результатів, до експериментальної роботи. Також має супроводжуватися невимушеністю дій, що включає використання ситуацій, у яких діти починають усвідомлювати необхідність прийняття самостійних рішень, оцінювати власні вчинки, результати власної діяльності, самостійно щось змінювати в ситуаціях, які виникають. Ми поділяємо думку дослідниці О. Кононко, яка зазначає, що старший дошкільник, коли знайомиться з оточуючим світом, з навколишнім середовищем, бере на себе роль дослідника, експериментатора, раціоналізатора, фантазера, вигадника, коли самостійно створює, імпровізує, з фарбами, олівцями, глиною, пластиліном, готовими аплікативними формами, будівельним матеріалом, музичними рухами специфічними образами⁵⁷.

Тому серед найважливіших завдань *креативного розвитку* дошкільників у неї визначаються: «...збагачення теоретичного і практичного досвіду дитини; забезпечення їй умов для самовизначення, виявлення творчої ініціативи, здійснення самостійного вибору, прийняття рішення; заохочення до здійснення досліджень та експериментування; виховання потреби в нових враженнях; створення сприятливих умов для становлення креативності як базової якості особистості; бажання на

⁵⁵ Дронова О., Чистова Т. Під звуки музики : методичні рекомендації. *Дошкільне виховання*. 1997. № 7. С. 6–7.

⁵⁶ Зими́на И. Театр и театризованные игры в детском саду. *Дошкольное воспитание*, 2005. № 4. С. 3–4.

⁵⁷ Кононко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку в Україні. 2-ге вид. Київ : Світич, 2008. С. 73.

заняттях і в повсякденному житті створювати малюнки, вироби з глини, пластиліну, паперу, конструкції з будівельного матеріалу, добирати рими до слів, складати вірші»⁵⁸.

Впровадження комплексної програми (ігрових завдань, завдань-вправ, використання різних методів розвитку творчості дітей), застосування яких позитивно впливатиме на розвиток мислення, уваги, емоційної сфери, приведе до активного прояву творчості.

Надзвичайно важливою умовою розвитку творчих здібностей старших дошкільнят є *характер самого творчого процесу, надання свободи у виборі, підтримка інтерес, бажань творити у дітей, створення комфортної, емоційної обстановки, стимулювання дітей у процесі виконання творчої роботи, дружні відносини між представниками колективу закладу дошкільної освіти.* Така умова виключає недобррозичливість, образи, неконструктивні зауваження до дітей.

Як ми уже зазначали, сучасні завдання реформування системи дошкільної освіти в Україні передбачають оновлення її змісту і форм організації. Важливою тенденцією цього процесу є розвиток творчих здібностей дітей в умовах закладів дошкільної освіти. Наголосимо, що створення сприятливих умов недостатньо для виховання дитини дошкільного віку з високорозвиненими творчими здібностями. Вважаємо, що необхідна комплексна цілеспрямована робота, яка на жаль, у закладах дошкільної освіти відсутня, що і є причиною того, що творчі здібності дітей розвиваються в основному стихійно і не досягають високого рівня розвитку.

Отже, визначені нами педагогічні умови мають впроваджуватися комплексно і впливати на процес формування творчих здібностей дитини старшого дошкільного віку, який відбувається в закладі дошкільної освіти.

ВИСНОВКИ

1. Уточнено сутність та зміст творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі, розкрито сутність понять «творчість», «творча діяльність», «творча особистість», «самореалізація» та «творча самореалізація». Самореалізація є важливою складовою стратегії життєвого шляху людини, яка формується як життєва мета особистості, засобом досягнення поставленої мети – найвищою, найважливішою потребою людини у самовираженні та самоствердженні і, водночас, індикатором, умовою та складовою частиною на етапі соціального самоздійснення

⁵⁸ Кононко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку в Україні. 2-ге вид. Київ : Світич, 2008. С. 82.

особистості; станом самовираження, яке міцно пов'язане з самопізнанням, самооцінкою здібностей, співвідношенням їх із потребами людини, є реалізацією людиною власного творчого потенціалу. **Творчу самореалізацію старших дошкільників у своїй роботі ми розглядаємо як** процес індивідуального, неповторного вираження особистістю свого внутрішнього світу (переживань, емоцій, почуттів, думок, ідей, фантазій, бажань інтересів та прагнень) у нешаблонній, новій та властивій тільки їй формі, що дає їй можливість реалізувати свій творчий потенціал.

Відповідно **здатність до творчої самореалізації** розглядаємо як індивідуально-психологічну якість особистості, що дозволяє їй у соціально прийнятній формі оригінально, максимально повно, яскраво, вільно та адекватно вербально та невербально виражати свою індивідуальність із властивим їй неповторним внутрішнім світом (переживаннями, емоціями, почуттями, думками, ідеями, фантазіями, бажаннями, інтересами та прагненнями) у нешаблонній, новій та властивій тільки їй формі.

Змістом діяльності педагога у просторі дитинства є допомога кожній дитині у процесі адаптації до соціуму, компенсація того, що дитина не отримує у соціумі. Звідси головні функції освітньої діяльності дошкільного педагога повинні бути спрямовані на розкриття творчого потенціалу кожної дитини, на створення належних умов для її творчої самореалізації.

2. Розкрито вікові особливості розвитку творчої самореалізації дітей старшого дошкільного віку. Здатність до самовираження найповніше, на наш погляд, у дітей цього віку виявляється у творчих іграх, театралізованих іграх чи ігрових ситуаціях за змістом казок. Здатність до творчого самовираження ми розглядаємо як полікомпонентне системне явище, компонентами якого є мотиваційний, когнітивний та емоційно-експресивний.

Творчо самореалізуватись та самовиразитись дитина дошкільного віку може у різних видах діяльності, з-поміж яких – пізнавальна (розумова, мовленнєва, навчальна), продуктивна (образотворча, конструктивна, музична, трудова), ігрова діяльність.

3. Виявлено роль педагогічного спілкування в забезпеченні творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку, розкрито важливе його значення у забезпеченні творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку.

Важливими педагогічними умовами розвитку творчої самореалізації у дітей старшого дошкільного віку є:

– створення умов для вільної творчої діяльності дітей;

- активізація уяви дитини і стимулювання творчості шляхом включення в процесі творчої ігрової діяльності;
- спонукання дітей до ігор-фантазій, під час яких вони можуть активно «діяти» у мовному плані, схвально ставитися до залучення у гру;
- створення позитивної емоційної атмосфери в процесі творчої діяльності.

АНОТАЦІЯ

Розкрито сутність і зміст творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку; визначено вікові особливості розвитку творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку. З'ясовано, що здатність до самовираження у дітей цього віку найповніше виявляється у творчих іграх, театралізованих іграх та ігрових ситуаціях за змістом казок. Доведено, що здатність до творчого самовираження розглядається як полікомпонентне системне явище, основними серед них є мотиваційний, когнітивний та емоційно-експресивний компоненти. Наголошено, що для розвитку творчої самореалізації дитини важливим є педагогічне спілкування, за якого дитина відчуває емоційний комфорт у спілкуванні з однолітками та вихователем, свою активність у різноманітні творчої діяльності, особистісну значущість вихователя. З'ясовано, що для дитини більш значущим є емоційно забарвлений процес створення продукту, ніж сам творчий продукт.

Визначено роль педагогічного спілкування у забезпеченні творчої самореалізації дитини старшого дошкільного віку. Обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчої самореалізації у дітей старшого дошкільного віку: створення умов для вільної творчої діяльності дітей; активізація уяви дитини і стимулювання творчості шляхом включення в процесі творчої ігрової діяльності; спонукання дітей до ігор-фантазій, під час яких вони можуть активно «діяти» у мовному плані, схвально ставитися до залучення у гру; створення позитивної емоційної атмосфери в процесі творчої діяльності.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с. С. 101–102.
2. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5– 6 років : навч. посіб. Вид. 2–ге, переробл. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2007. 64 с.
3. Бех І. Д. Категорія становлення в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3 (16). С. 9–21.

4. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленевої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Київ : Слово, 2006. С. 38–44.
5. Вайновська М. К. Теоретико-методичні підходи до формування творчої особистості. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошук* : зб. наук. пр. / Ін-т педагогічної і психологічної професійної освіти АПН України; Запорізький обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти. Київ-Запоріжжя, 2002. Вип. 22. С. 7–11.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. : В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
7. Волощук І. С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості. Київ : Педагогічна думка, 1998. 160 с.
8. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психолог. Очерк: Книга для учителя. Москва : Просвещение. 1991. 94 с.
9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
10. Дронова О., Чистова Т. Під звуки музики : методичні рекомендації. *Дошкільне виховання*. 1997 № 7. С. 6–7.
11. Зими́на И. Театр и театрализованные игры в детском саду. *Дошкольное воспитание*. 2005. № 4. С. 3–4.
12. Кононко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку в Україні. 2-ге вид. Київ : Світич, 2008. 430 с.
13. Кононко О. Л. Самосвідомість у житті дошкільника : зб: Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти. Рівне, 2004. С. 6–10.
14. Кононко О. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 11–13.
15. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1985. 489 с. С. 351–352.
16. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О., Піроженко Т. О. Сьогодні майбутнього школяра. Київ. 1998. 126 с.
17. Леонтьев А. А. Избранные психологические труды : в 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1983. 392 с.
18. Лисина М. И., Сильвестру А. И. Психология самопознания у дошкольника. Кишнев, 1983. 110 с.
19. Михайленко Н. Я., Короткова Н. А. До портрета сучасного дошкільника. *Дошкільне виховання*. 1993. № 1. С. 27–36.
20. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности. *Обдарована дитина*. Київ. 2002. № 4. С. 12–20.

21. Назаров О. Виховуємо творчу особистість. *Рідна школа*. 2000. № 4. С. 73–76.
22. Павленко В. В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка : наук.-метод. журнал / академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся»*. Житомир, 2016. Вип. 11. С. 120–131.
23. Педагогіка : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. Минск : «Соврем. Слово», 2005. 720 с.
24. Педагогічний словник / за ред М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка. 2001. 516 с.
25. Пономарев Я. А. Психология творчества. Москва : Педагогика, 1976. 303 с.
26. Прокопчук О., Бордюженко Г. Від творчого вихователя – до творчої дитини. *Дитячий садок*. Київ : Шкільний світ. 2005. № 21–24. С. 2–25.
27. Професійна освіта. Словник / укл. С. І. Гончаренко та ін. ; за ред Н. Г. Ничкало. К. : Вища школа, 2000. 380 с.
28. Психология / под ред. А. А. Крылова. Москва : Проспект, 1999. 583 с.
29. Романенко О. Пробудження інтересу до власної особистості. *Обдарована дитина*. 2001. № 1. С. 234.
30. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 89–95.
31. Узнадзе Д. Н. Общая психология / под ред. И. В. Имедадзе. Москва : Смысл, СПб. : Питер, 2004. 413 с.
32. Уфімцева С. Формуємо творчу особистість. *Дошкільне виховання*. 2005. № 48. С. 18–20.
33. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. К. : Вікар, 2008. 534 с.
34. Химич Н. Виховуємо творчих особистостей. *Рідна школа*. 1999. № 12. С. 76–77.
35. Художественное творчество и ребенок : монография / под ред. Н. А. Ветлугиной. Москва : Педагогика, 1972. 287 с.
36. Чумічова Р. М. Творча свобода дитини як вияв її внутрішнього світу. *Дошкільне виховання*. 2002. № 6. С. 10–14.

Information about the author:

Horodyska Violeta Vasilyvna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department

of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

24 Ivan Franko str., Drohobych, 82100, Ukraine